

TÓTH ESZTER ZSÓFIA**Munkások és munkásnők
'56-os megéléstörténetei**

Tanulmányomban¹ korabeli források és a rendszerváltás utáni életútinterjúk alapján azt elemzem, hogy miként éltek meg olyan munkások és munkásnők 1956-ot, akik nem voltak „résztvevők”,² vagyis nem fogtak fegyvert és nem választották be őket a munkástanácsba sem. Az ő identitásukat ugyan nem határozza meg erősen 1956, mégis mindannyiuknak vannak a sajátos '56-os történeteik.

Az interjúzás során sosem konkrét dátumokat kérdeztem '56-tal kapcsolatban, hanem azt: hogyan éltek meg '56-ot.³ Ennek oka az a tapasztalat, amelyet többek között a Lutz Niethammer vezette nyugat-német kutatócsoport munkája mutat: az 1980-as évek végének NDK-jában találkoztak ugyanis olyan interjúalannal, aki egyáltalán nem emlékezett konkrét dátumokra. Így a vele készített narratív életútinterjú alapján a kutatók elsősorban azt elemezték, milyen okai lehetnek ennek a nyilvánvaló feledékenységnek.⁴ Azok az életútinterjú-készítők tehát, akik az interjúkat kvázi írásos forrásokként arra akarják felhasználni, hogy rekonstruálják, „mi is történt valójában” egy konkrét napon, például 1956. október 23-án, nagy bajban vannak azokkal

¹ A tanulmány az OTKA T 49595 számú kutatása keretében készült.

² A „résztvétel” kérdéseiről lásd Tóth Eszter Zsófia: A társadalmi részvétel egyes kérdései '56-ban. In: Püski Levente–VALUCH Tibor (szerk.): *Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések*. 1956-os Intézet, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2002. 379–380.

³ A német „*Erfahrungsgeschichte*” (megéléstörténet) irányzatának egyik példája Annegret SCHÜLE: „*Die Spinne*”. *Die Erfahrungsgeschichte weiblicher Industriearbeit im VEB Leipziger Baumwollspinnerei*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag GmbH, Leipzig, 2001.

⁴ Lutz NIETHAMMER: *Die volkseigene Erfahrung*. Rowohlt, Berlin, 1991.

az interjúalanyokkal, akik nem emlékeznek vagy nem hajlandóak emlékezni konkrét dátumokra.⁵

Az interjúalanyok eleinte az '56 megélésére vonatkozó kérdésre sem szívesen válaszoltak, mivel élt bennünk a rendszerváltás előtti tabusítás, az, hogy '56-ról beszélni nem szalonképes, veszélyes még annak is, aki – úgymond – nem csinált semmit.⁶ Érdekes '56-os történeteket inkább más kérdés kapcsán, maguktól meséltek el (például azt: hogyan foglaltak lakást 1956-ban).

Az 1956-os forradalmat a „férfiak forradalmának” szokták nevezni. Ennek fő oka, hogy a történészek mind a forradalom, mind az ellenforradalom ábrázolásakor többnyire olyan kérdésekre keresték a választ, amelyek a férfiak „politikacsinálását” helyezték a középpontba.⁷

1956 befogadástörténetében, az ötvenhatos legendákban a nők szimbolikus alakként, hagyományos szerepkörüktől idegen „harcos amazonként” vagy a felkelőket segítő főző- és ápolószemélyzetként, szeretőként jelennek meg. Ki ne emlékezne az 1956. október 23-ai tüntetés kezdetéről készült filmfelvételeken látható, ablakban álló, címeres zászlót lengető, fehér ruhás fiatal lányra? Az 1956-os fényképeket nézegetők szeme előtt esetleg még megjelenhet a géppisztolyt szorongató, fiatal felkelő lányok képe is – de arról, hogy e napokat miként élték meg a nők, sokkal kevesebbet tudunk.

A forradalom napjairól a nőkkel többnyire akkor készültek interjúk, ha a férfiak szerepvállalásaira tudtak emlékezni, vagy politikus férfi hozzártartozójaként olyan rendkívüli esemény részesei voltak, mint a snagovi fogság.⁸ Kivéve persze azokat az eseteket, ha maguk is – fegyveres cso-

⁵ E kérdésről részletesebben lásd TÓTH Eszter Zsófia: „Éppen ma 52 éve mentem férjhez. Ez szörnyű.” Időkezelés munkások és munkásnők életút-elbeszéléseiben. In: MAYER László–TILCSIK György (szerk.): *Személyes idő – történelmi idő*. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2006. 269–275.

⁶ E kérdéskörrel lásd GYÖRGY Péter: *A néma hagyomány. Kollektív felejtés és a kései múltértelmezés. 1956 1989-ben. (A régmúlttól az örökségig.)* Magvető, Budapest, 2000. Az ezzel kapcsolatos vita: GYÁNI Gábor: 1956 elfelejtésének régi-új mitosza. *Élet és Irodalom*, 2001/6.; LITVÁN György: Az elnémult hagyomány. Uo. 2001/15.; K. HORVÁTH Zsolt: Ami személyes és ami kollektív. Uo.

⁷ E témakörben a legjobban használható összefoglaló tanulmány BORBÁLA Juhász: Women in the Hungarian Revolution of 1956. The Women's Demonstration of December 4th. In: Andrea PETŐ–BÉLA RÁSKY (szerk.): *Construction. Reconstruction. Women, Family and Politics in Central Europe*. CEU, Budapest, 1999. 19–31. – Nőkről és '56-ról konzervatív nőkkel készített életútinterjúk alapján írt PETŐ Andrea: *Napasszonyok és holdkissasszonyok. A mai magyar konzervatív női politizálás alaktana*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003. 87–108. Egy értelmiségi nő, Ősz Gabriella megírta visszaemlékezéseit. Ennek alapos elemzése MAJTÉNYI György: *A tudomány lajtorjája*. Gondolat Kiadó – Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005. 202–206.

⁸ A velük készült interjúkat lásd EMBER Judit: *Menedékjog 1956. A Nagy Imre-csoport elrablása*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1989. (A film szövegkönyve.)

portok tagjaiként – férfias szerepeket játszottak az eseményekben, vagy a fegyveres felkeléssel kapcsolatban teljesítettek szolgálatot orvosként, ápolónőként. Interjúk készítették azokkal is, akik valamilyen fontosnak tartott esemény (például sortűz, vérengzés, lincselés) szemtanúi voltak.⁹

Az elfoglalt politikusférjeknek biztos háttérrel nyújtó, a bebörtönzött házastársat váró, a kivégzett férj, élettárs, testvér, apa emlékét ápoló nőket tartották arra érdemesnek, hogy a férjjel kapcsolatos, a kollektív emlékezet számára is tanulságokat hordozó történetek hiteles közvetítőiként megörökítsék őket.¹⁰ Persze a jól megformált történetek átadására elsősorban a vezető politikusok feleségeit és az értelmiségi foglalkozású nőket tartották alkalmasnak. Kevésbé tűntek érdekeseeknek például a munkástanácsstagok feleségeinek 1956-os élményei.

A munkástanácsokat 1956 kapcsán a munkásság leghitelesebb szószólóinak tartották. Érdekvédelmi intézményeknek, amelyek kifejezik a magukat munkásként definiálók cselekedeteit. Kérdés, hogy milyen szerep jutott a munkástanácsok megalakításában a nőknek? A Csepel Vas- és Fémművek Kerékpárgyárában például a dolgozók 80%-a nő volt, döntő többségükben segédmunkás vagy betanított munkás. A munkástanács 1956. október 30-ai, alakuló jegyzőkönyvét 34-en írták alá tagként, köztük három nő – pedig a munkástanácsot kifejezetten reprezentatív szervnek szánták, és elnökéül is fizikai munkást választottak.¹¹ A nőknek adminisztratív szerep jutott: például a munkástanács jegyzőkönyveinek vezetése, tüzelőutalványok kiállítása. A munkástanács bürokratizálódásával megjelentek a szerv körül sürgölődő titkárnők is. A Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsa elnökének például külön titkárnője volt.

A munkástanács megalakításában tevékenyen részt vevő férfiak egyáltalán nem biztos, hogy beszámoltak feleségeiknek a gyári, politikai ügyekről.¹² Ebben a közegben nem a nők feladatának tekintették a gyári, illetve a politikai ügyek alakításának felelősségét. Az elsősorban vidéki, női munkaerőt nagy számban foglalkoztató munkahelyeken, például a

⁹ A nők és '56 kérdésköréről részletesebben lásd TÓTH Eszter Zsófia: '56 és a nők. *Limes*, 2006/4.

¹⁰ Az 1956-os elítéltek gyermekeivel készített interjúk alapján Kőrösi Zsuzsanna és Molnár Adrienne könyvéből sok mindent megtudhatunk arról, hogyan ábrázolták a gyermekek anyjuk helyzetállását, miközben apjuk börtönben volt vagy kivégezték. KŐRÖSI Zsuzsanna–MOLNÁR Adrienne: *Titokkal a lelkemben éltem*. 1956-os Intézet, Budapest, 2000.

¹¹ Az 1956-os Intézet Különgyűjteménye az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattárában. B 3768/57/1. Tolnai Károly és társai pere. A Kerékpárgyári Munkástanács 1956. október 30-ai jegyzőkönyve és K. Emánuel munkástanácsstag életútinterjúja, 1998. március. Az idézett interjúkat készítette: TÓTH Eszter Zsófia.

¹² Interjú özv. M. Károlynéval, 1998. február.

háziipari szövetkezetekben, nőket is beválasztottak a munkástanácsokba. Munkástanácselnöknek egyetlen gyárban választottak nőt, Békefi Gabriellát, ő műszaki értelmiségi volt.¹³

A munkásnők ilyen jellegű szerepvállalása a munkástanácsokban egybevág Joan Wallach Scott véleményével, aki szerint a munkásnők eleinte már csak azért sem kerültek a kutatók érdeklődésének középpontjába, mert alig vehették ki részüket a munkásság érdekérvényesítő tevékenységeiből. A munkáscsaládokat gyakran ábrázolták úgy, hogy a nő fő feladata a reprodukciós munkák elvégzése és nem a nagyipari keretek közötti munkavégzés, érdekérvényesítés. Ebben az értelmezési keretben a nő munkavállalásának egyetlen motivációja a megélhetési kényszer. A férfi, „a valódi kenyérkereső” számára egész élete folyamán cél, hogy az asszonynak ne kelljen munkát vállalnia és csak a házimunkával, gyerekneveléssel foglalkozzon.¹⁴

Visszaemlékezőim a Budapesti Harisnyagyárban dolgoztak, ahol szintén lezajlottak azok az események, amelyek az ország összes gyárában: megalakult a munkástanács, sztrájkoltak, szétosztották a személyzeti anyagokat, leváltották az igazgatót. Az erre vonatkozó levéltári anyag elég szűkös, mivel a megtorlás során peres eljárást nem indítottak a vezetők ellen. Ennek alapvető oka az lehet, hogy míg a peres eljárások során minden írásos dokumentumot begyűjtöttek a munkástanácsok jegyzőkönyveitől kezdve a szavazócéduláig, addig a nyomozószervek látószögébe nem került munkástanácsok dokumentumait valószínűleg maguk a tagok semmisítették meg, nem alaptalanul tartva a megtorló eljárásoktól.¹⁵

A témához kapcsolódó iratok tehát nincsenek is összegyűjtve, szórványosan bukkantam rájuk a III. kerületi pártbizottság iratanyagában és a Budapesti Harisnyagyár pártirataiban.¹⁶ A munkástanács vezetőit – kivétel nélkül férfiakat, műszaki értelmiségieket: H. Ödönt, D. Jánost és H. Gyulát – elbocsátották, a „hangadókat” más munkakörbe helyezték.¹⁷

¹³ Életútját részletesen lásd Interjú Békefi Gabriellával. Az 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 260. számú interjú.

¹⁴ Joan WALLACH SCOTT: *Gender and the Politics of History*. New York, 1999; Elizabeth ROBERTS: *Women and Families. An Oral History, 1940–1970*. Blackwell, Oxford, 1995. 115.

¹⁵ Azokra a munkástanácsokra vonatkozóan, ahol a megtorlási eljárások során a munkástanácsosokat peres eljárásokban börtönbüntetésre ítélték, az iratok kincsesbányája az 1956-os Intézet Országos Széchényi Könyvtárban elhelyezett 1956-os fondja, illetve az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

¹⁶ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) BB 8. f. XXXV. III. kerületi pártbizottság. Fegyelmi ügyek 1957–1989; Uo. XXXV. c. Budapesti Harisnyagyár iratai 1956–1989.

¹⁷ H. Ödönre és H. Gyulára lásd TÓTH Eszter Zsófia: Két munkástanács tag elbocsátása az Óbudai Harisnyagyárból. www.archivnet.hu II. évf. 4. sz. – D. László, aki 1957-ben az MTK sportegyesület röplabdaedzője

Az utóbbiak között szerepeltek munkásnők is. Ők csoportvezetőként dolgoztak, és mindannyiukat leváltották. Ezeket az asszonyokat a levéltári források úgy jelenítették meg, mint akik „megfenyegettek egyes kommunistákat, hogyha bejönnek dolgozni, elverik őket”; mint akik sztrájkra szólítottak föl úgy, hogy kis csoportokat szerveztek, amelyekkel kimentek a vécére beszélgetni, cigarettázni, és a pártiroda előtt köptek egyet.¹⁸

A munkásnők elbeszéléseiben ezek az események alig-alig jelentek meg. Visszaemlékezéseikben azt hangsúlyozták: milyen fontosnak tartották, hogy bemennek a munkahelyükre, bár útközben fegyverropogást hallottak, és igazoltathatták őket. Sok történetet meséltek a rendkívüli állapot születe zűrzavarról, felfordulásról és ennek következményeiről.

Egy hajdani művezető az első alkalommal arra a kérdésemre, mi történt a gyárban '56-ban, ennyit mondott: „Nem volt nálunk nagy csíhi-puhi a gyárban. A munkástanácselnök ott maradt, nem rúgták ki. Mentünk be a gyárba, vidékről hozták fel a krumplit, ettük az éjszakai műszakban.”¹⁹

Egy olyan munkásnő, akit 1956 után a többiek közül kiemelték meősnek, először akkor beszélt '56-ról, amikor arról kérdeztem: miért változtatott munkakört. Akkor is nagyon szűkszavúan, és nem nevezte meg, mi történt '56-ban.

„T. E. Zs.: Az, hogy gyártásközi ellenőr volt...”

T. K.-né: Igen, az voltam. '56-ban, mikor bementünk az izé miatt. Én akkor is bejártam egy héten egyszer, páran, forgatni az árut, mert vizes

volt, a pártiratok szerint „vállalatunknál mint statisztikus dolgozott, az ellenforradalom idején Munkástanács elnöke volt. Az ellenforradalom idején és az azt követő időszakban több helytelen kijelentései és intézkedései [sic!] voltak. Így például többek között a végleges Munkástanács választásakor kijelentette, hogy »forradalom« volt, néma feladással [sic!] kell adózni »hősöknek«. Az Irószövetség levelét felolvasta, mely a sztrájk további fenntartásáról szólt. Minden eszközzel odahatott, hogy üzemen belül a munka beindulását megakadályozza. A kerületi Munkástanáccsal állandóan kapcsolatban állt, az ő utasításait mindenkor végrehajtotta. Annak dacára, hogy az üzem dolgozói nap mint nap bejártak az üzembe, és szerettek volna dolgozni, ezt ő mindenkor megakadályozta. Az ő irányítása mellett véghezvitték, hogy a vállalat igazgatóját, P. B. titkárát, szervezőtitkárát a vállalattól eltávolítsák. Gyulai telephelyünkön szintén helytelen kijelentései voltak. Így többek között kijelentette, hogy »nem ismeri el a Kádár-kormányt«, a lehető legocsmányabb módon beszélt az ÁVH-ról, Szovjet Hadsereg beavatkozásáról. Vénfürdőt rendeztek Budapesten, melynek első áldozata egy kislány volt, akit egész Budapest siratott. Esztelen lövöldözés, utcasorok lerombolása, és szerinte egy igazságos forradalom volt, melynek célja az volt, hogy megszabaduljunk az orosz elnyomástól. Hangsúlyozta, hogy magyarok vagyunk, és vegyük kézbe az irányítást. Ne engedjük meg a pártsszervezést, vagy ha muszáj, akkor is úgy, hogy mindenféle párt legyen. Minden beszéde egy-egy lázítás volt az üzemi munkástanács részére.” BFL BB 8. fond XXXV. c. Budapesti Harisnyagyár iratai 1956–1989.

¹⁸ Uo. XXXV. III. kerületi pártbizottság. Fegyelmi ügyek 1957–1989., Uo. XXXV. c. Budapesti Harisnyagyár iratai 1956–1989.

¹⁹ Interjú Cs. Lászlóval, 2001. október 11. 7.

áru volt, meg utána míg nem dolgoztunk. Mert tönkrement volna az áru... Itt laktunk közel, a híd másik peremén volt jóformán. Gyalog mentünk át, mert akkor még villamosok sem jártak úgy. És akkor megforgattuk az árut.

T. E. Zs.: Volt munkástanács?

T. K.-né: Volt.

T. E. Zs.: A brigádból ki volt benne?

T. K.-né: Senki.”²⁰

Az '56-os események elnevezése és értelmezése körüli bizonytalanságot más visszaemlékező is megfogalmazta, néhányan egészen konkrétan.²¹ Egy festődei szakmunkás és felesége, aki csoportvezető volt, szinte egymás szavába vágva értelmezték '56-ot. Érdekes, hogy ilyen jellegű beszélgetésekre többnyire akkor került sor, amikor közvetlenül az évforduló után interjúztam, és előtte a visszaemlékezők sokat nézték az '56-ról szóló tévéadásokat.²²

„K. Gy.: Szocialista beállítottságú ember vagyok. Az '56-ról most azért nem mondok semmit, mert nem az a véleményem, ami a tévében van. Voltak lincselések, akasztások.

K. Gy.-né: Itt Békás[megyeren] is falhoz állítottak egy embert, mert ávós volt.

K. Gy.: Ma meg a kommandósokat állítanák? Azok sokkal kegyetlenebbek, mint az ávósok voltak. Meg aztán jöttek '56-ban a horthysták is.”²³

Úgy tűnik, hogy ők teljesen elfogadták a Kádár-korszak ellenforradalmi narratíváit (emlegették a lincseléseket, a „horthysták” visszatérését), és tanácstalanok voltak, hogy a rendszerváltás utáni új, hivatalos múltértelmezésekkel kapcsolatban hogyan foglaljanak állást. Ez a kétősség megfigyelhető egy művezető visszaemlékezéseiben is, aki Kádár Jánossal kapcsolatos emlékeit felelevenítve hozta szóba '56-ot. Ő úgy érezte, hogy az interjúszituációban Kádár Jánosról – az '56 utáni megtorlások miatt – nem helyénvaló csak pozitívan beszélni: „Kádár Jani bácsi rendes ember volt, csak hát azok a kivégzések ne lettek volna.

²⁰ Interjú T. Károlynéval, 1999. november 9. 10.

²¹ 1956 emlékezetéről, az értelmezése körüli bizonytalanságról, a történészvitákról lásd többek között GYÁNI Gábor: Emlékezeti kánonok, emlékező közösségek. In: RAINER M. János–STANDEISKY Éva (szerk.): *Évkönyv X. – 2002. Magyarország a jelenkorban*. 1956-os Intézet, Budapest, 2002. 195–200. HORVÁTH Sándor: 1956 történetírása a rendszerváltás óta. Uo. 215–224.

²² A média szerepéről az egyéni emlékezet formálásában lásd Harald WELZER–Sabine MÖLLER–Karoline TSCHUGGNALL: „Opa war kein Nazi”. *Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2002. 105–110.

²³ Interjú K. Gyulával és K. Gyulánéval, 2000. november 6. 15.

Miért kellett Nagy Imréeeket Romániába vinni? És a Maléter miért ment ki Tököltre? Én biztos nem mentem volna a helyében, nem lehetett ott semmi jót várni.”²⁴

A brigádvezető, Mária visszaemlékezésében többféle elbeszélési technika keveredett: „Az is olyan volt, mint a háború. Nagyon féltém. Nem, nem is féltém... Hanem azok a robbanások. Mint most augusztus 20-án a tűzijátéknál. Úgy beszorítva éreztem magam. Gyűlés volt a Goldberger Gyárban, de az egyik kolléganóm elment, mert tudod, az egyetemisták szervezték a tüntetést, és elment azt megnézni a Bem térre. Én akkor nem mentem, mert dolgoztam. És jött vissza, jött a férjéért, és akkor mondta, hogy mi van a városban. És *egy darabon mi is bementünk*. A Szépvölgyi útnál egyszer csak hatalmas dübörgés, jöttek magyar katonák tankokon. Mert akkor már lőttek a rádiónál. Aztán bejártunk a gyárba, sztrájkolni kellett. Mi akkor az Alsó Zöldmáli úton laktunk egy romos házban... Onnan be lehetett látni egész Budapestet. Láttuk azt is, amikor égett a Divatcsarnok. Aztán a szovjetek kimentek. *Most már másként beszélnek róla*, de akkor kimentek, aztán visszajöttek... *Mert mindent a Kádárra akartak kenni*. Aztán megint behívták a szovjeteket. És van a Schmidt kastély a Kiscelli úton. És ott voltak *felkelők, ellenforradalmárok*, bár *most már másképp beszélünk róla*... Miután megint bejöttek az oroszok, megbeszéltük a gyárban, hogy bemegyünk a városba *körülnézni*. Egy páran voltunk, a Margit-hídon mentünk át. És ott orosz katonák igazoltattak bennünket. De azok annyira félték. Az a katoná úgy hadonászott a fegyverével. Ők azt hitték, Szuezen vannak. *Most már írják, de én akkor is tudtam*, mert ott mondta nekünk, hogy amcsi, amcsi. A Nagykörút teljesen szét volt löve. Jobban, mint a háborúban. Ahogy ott mentünk, akkor még lövöldöztek, tudod, voltak a *felkelőcsoportok*, és akkor lövöldöztek, ávósokra. És ott mellettem előttem ment el a golyó, majdnem lelőttek. [Mutatja.]”²⁵

Az interjúalany tehát '56-ot egyrészt rendkívüli, háborús helyzetnek ábrázolta, rokonította háborús élményeivel (tankok látványa, lövöldözés, igazoltatás). Másrészt ő volt az egyetlen beszélgetőpartnerem, aki tudatosan reflektált '56 rendszerváltás előtti és utáni értelmezéseire. Ez a múltértelmezési gyakorlat leglátványosabban annál a résznél jelent meg, ahol a felkelőcsoportok elnevezéseiről beszélt: nevezte őket felkelőknek, ellenforradalmároknak, felkelőcsoportoknak is. A politikusok közül ő is Kádár Jánost nevezte meg, akárcsak Cs. László, azonban félmondatában („Mert

²⁴ Interjú Cs. Lászlóval, 2001. október 25. 12.

²⁵ Interjú S. Vilmosnéval, 2001. szeptember 14. 24–25. (Kiemelés tőlem – T. E. Zs.)

mindent a Kádárra akartak kenni”) jelezte, hogy ő Kádár János rendszerváltás utáni, kifejezetten negatív megítélésével sem ért egyet.²⁶

Az '56-os mítoszok közül elmesélte a Szuezi-mítoszt. Ahogy Litván György megállapította: „A november 4-i szovjet invázió legelterjedtebb legendája az az ezer változatban hallott történet, hogy a tankjaikkal Budapestre érkező szovjet katonák azt hitték a Dunáról, hogy a Szezezi-csatorna, mert azt mondták nekik, hogy a szövetséges Egyiptomot kell megvédeniük az imperialisták támadásával szemben.”²⁷ Bár elbeszélése közben többször fogalmazott meg bizonytalanságot, kételyt az események értékelésével kapcsolatban, e történetében mindentudó elbeszélőként jelenítette meg önmagát, mivel ő az események szemtanúja volt. Érdekes, hogy a sztrájkot – ami a köztörténetben a Kádár-rendszer elleni ellenállást a munkásság körében a legmarkánsabban szimbolizálja – elbeszélésében kényszerként jelenítette meg.

Gyakori volt a visszaemlékezőknél, hogy az akkori eseményeket valamilyen, az interjú megelőző történéssel rokonították. Ezt tette Mária is (2001 szeptemberében), amikor az '56-os robbanásokat a tűzijátékhoz hasonlította. Elbeszélésében önmagát bábáskodóként is megjelentette, mint aki bement a városba, hogy körülnézzen; számára maga a látvány volt az esemény.

A visszaemlékezők az '56-os mindennapokkal kapcsolatos történeteket többnyire nem elsősorban mesélték el, csak amikor már kialakult az interjú bizalmi légköre. Mancsi például azt mesélte: „'56-ban is nagyon rossz volt. Ott volt a három gyerek, akkor is a pincébe szaladtam velük. Kenyeret a hónom alá, zsírt a bödönbe... Aztán láttam, amikor a halottak ott feküdtek. Mentem dolgozni, a három gyereket vittem magammal. Mondta az igazgató: hogy mert bejönni? Mert hát be kell jönni. Jönnek az oroszok a Bogdáni úton, és ha meglássák, hogy valami mozog, már lőnek is... Azt sem tudtam, hogy mit csináljak. Minden nap bementünk, odaálltam a pad mellé, a gyerekeket a padnak a végibe leültettem és ott ültek. Szegények nem mertek játszani.”²⁸

²⁶ A brigádvezető Kádár-képéről részletesebben lásd TÓTH Eszter Zsófia: „Én nem istenítem Kádárt, de olyan ember volt.” Egy Állami Díj emlékezete munkásnők életút-elbeszéléseiben. In: RAINER M. János (szerk.): *Múlt századi hétköznapiak. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról*. 1956-os Intézet, Budapest, 2003. 211–230.

²⁷ „Szezezi vagy Budapest? A megtévesztett szovjet katonák. A visszaemlékezők természetesen egyetlen esetben sem voltak közvetlen tanúi az ilyen jeleneteknek, de mindig »első kézből« hallották, hogy valóban megtörtént.” LITVÁN György: Mítoszok és legendák 1956-ról. In: KÓRÖSI Zsuzsanna–STANDEISKY Éva–RAINER M. János (szerk.): *Évkönyv. 8. 2000. Magyarország a jelenkorban*. 1956-os Intézet, Budapest, 2000. 205–218.

²⁸ Interjú T. Jánosnéval, 1999. november 10. 20.

Zsuzsanna, aki '56-ban 14 éves volt, de már a gyárban dolgozott, így mesélte el akkori mindennapjaikat: „'56-ban 11-én, és 26-án volt a fizetés. Tehát 23-án már nem nagyon volt pénz. Meg otthon semmi sem. Anyukám beosztva vásárolt. Lisztet, cukrot, de nem olyan nagy mennyiségben, egy-két hónapra elegendőt. Én is gyűjtöm a száraz kenyeret a sütőben, mint ő... Akkor betettük a száraz kenyeret a sütőbe, hogy majd azt esszük, mert más nem volt otthon. Még szerencse, hogy ahogy vetjük ki, leesett, mert az egész penészes volt már... A kishálóban meg a konyhában aludtunk akkor, mert az ágyúcső a ház felé volt irányítva. Nem mentünk le a pincébe, de össze volt készítve a motyónk, hogyha indulni kell, azonnal tudjunk menni, mert a felnőttek tudták, hogy mit jelent a háború. Aztán később a gyárnak volt teherautója, azzal vittek be bennünket minden nap. Még a rendszámára is emlékszem, mert ott utaztunk a platón. Az szedte össze mindennap az embereket.”²⁹

Kifejezetten '56-tal kapcsolatos szenvedéstörténetet három visszaemlékező mesélt el. Mancsi férjét meghurcolták, állásából kirúgták, mivel a Klement Gottwald Gyár munkástanácsának tagja volt. Teréz testvére kiskatonaként részt vett a harcokban, majd Budaörsről hazagyalogolt Túrkevére. Teréz, aki először csak „izé”-nek nevezte az '56-os eseményeket, sokára, magán nélkül mesélte el, hogy '56-ban őt is meghurcolták a gyárban, mivel kommunista volt.

Mancsi története rokon az '56-os női elbeszélésekkel. Mancsi elbeszéléseiben egészen addig passzív szerepet játszott az eseményekben, a történetek elszenvedője volt, amíg (a történetben) el nem indult munkástanácsos férjét megkeresni. Ezt arra a kérdésemre válaszolva mesélte el, hogyan kapták azt a lakást, amelyben ma is él.

„T. E. Zs.: Ezt a lakást kapták?

T. J. J.-né: Amikor jött a forradalom, akkor engem a férjem hazavittett három gyerekkel, mert '56-ban született a harmadik. Nagyon picike volt, szoptatni jártam be a Sport kórházba, mert bekerült a kórházba... A férjem elintézte..., hogy a gyári kocsival hazavigyenek Tiszaszentimrére... anyukámékhoz. De három hét múlva nem kaptam hírt róla... Följöttem Budapestre, hogy a férjem megkeressem a Klement Gottwald Gyárban. A három gyereket otthagytam anyukáméknál. Vagy kidisszidált, vagy pedig agyonlőtték. Ő három holttestet vitetett haza Győrbe a Klement Gottwald Gyárból, akik élelmet hoztak az embereknek a gyári kocsival, és mind a három ember ott maradt... Dupla kopor-

²⁹ Interjú H. Antalnéval, 2001. február 16. 16. Ő később, 1969–1976 között a formázó műhelyfőnöke volt, ahol interjúalanyaim nagy része dolgozott.

sóban vitte haza... Egy fél év után még irkált a felesége, mert annak is családja volt, és köszönte, hogy hazavitte. Nagyon nehezen vitték haza őket, mert minden sarkon igazoltatták. Nem tudtak másba belekötni... A forradalom után leszerelték a férjemet... Már akkor hazajöttünk, a gyerekeket is hazahoztuk, egyszerre megjelent négy katona este... Bevitték a férjemet akkor éjszaka...

T. E. Zs.: A férje benn volt a munkástanácsban?

T. J.-né: Nem. Valami levelet kerestek, meg azért csinálták, hogy ne léptessék elő... Mindenfélét kiturkáltak a szekrényükből. Akkor még szalmazsák volt a divat. A kisgyerekeim ott feküdtek az ágyon, aludtak, mind a három. Mondtam, hogy kivegyem az ágyból őket. Hát egyet vettem ki, azt a zsákot fölemelték, nem találtak semmit... Mondták a férjemnek, hogy na, most már készüljön föl. Én sírtam nagyon. És akkor mondtam, hogy vegyen a pogácsából, aznap este sütöttem... Persze, hogy nem esett neki jól. Mondta a férjem, hogy engedjék meg, 100 forint van nála, azt ideadja nekem, hogy a gyerekeknek legyen kaja. Azt megengedték, hogy ideadja, és akkor bevitték. Vitték kocsiban, akkor szeretett volna rágyújtani és mondta, hogy rágyújtana. Mondták, hogy csak akkor, ha nem kiabál a Dudásnak, az volt a vezére az ellenforradalomnak. Állítólag most is az volt a tévében, azt a nevet azóta ismerem csak... Bevitték, egész éjszaka verték... Kivették a nadrágszóját, a csizmájáról a vasat leszedték, a gatyájából a madzagot kihúzták. Úgy jött haza másnap reggel. Én nagyon sírva mentem be a gyárba. Mindig ott voltam 3/4 6-kor. Mentem be, és mondták már a portán, hogy T.-né, telefonált a férje, hogy jön haza, majd idejön a gyárhoz... Akkor kiengedték másnap. Na de jól megverték. A fülét verték... Kolléganőmnek a férjét elvitték, aztán sose került elő. Nem tűzoltó volt... A férjem akkor kapta a májzsugorodást az idegességtől.

T. E. Zs.: Azután, hogy kiengedték, többször nem vitték vissza?

T. J.-né: Nem. Csak tűzoltó őrmester maradt. Mielőtt meghalt, '90-ben kaptunk egy értesítést a minisztériumból, és ki is jött a minisztériumból egy férfi, az MDF-kormány volt akkor, akkor kapott a nyugdíjához 2200 forint kiegészítést, és akkor megkapta a tűzoltó zászlós fokozatot. Amikor a születésnapja volt, '95. júniusban halt meg, előtte januárban kapott egy üdvözlőlapot, hogy jó egészséget kívánnak neki, hogy a betegségből fölgyógyuljon. Születésnapjára is küldtek, akkor kapott húszezer forintot. Most, mikor meghalt, a tűzoltóságtól is kijöttek a búcsúztatásra. Rendesek voltak és kaptunk 25 ezer forintot a temetéshez”³⁰

³⁰ Interjú T. Jánosnéval, 1999. november 3. 5–8.

Ez a visszaemlékező volt az egyedüli, aki határozottan a „forradalom” kifejezést használta arra, hogy mi történt ’56-ban. Az elbeszélés szerint a háromgyerekes, szoptató anya egészen addig falujában maradt, amíg férje el nem tűnt. Férje ’56-os tevékenységéről szólva kiemelte, hogy a férje a halottak hazaszállításán kívül – akiket dupla koporsóban vitt, nem derült ki, miért – nem csinált semmit, tehát nem volt bűnös. Emlékezetében elevenen élt a letartóztatás (a feldúlt lakás, a családról 100 forinttal gondoskodó férj alakja stb.), és a másnap reggel emléke. Férje elbeszélései alapján mesélt a letartóztatás körülményeiről, a megverésről, és utalt arra, hogy sokkal rosszabbul is járhatott volna (a kolléganő férje sosem jött vissza). Emlékezetében ’56-tal kapcsolatban nyomott hagyott a média is. Dudás József alakját emelte ki, ami azért is érdekes, mert Dudás a kádári ellenforradalom-propaganda kiemelt figurája volt, viszont emlékezete a rendszerváltás után elhalványult.³¹ Visszaemlékezésében mindvégig keveredett a tudás a nem tudással. Úgy tűnik, hogy a köztörténet által fontosnak tartott mozzanatokat nem tudja, így azt sem, hogy ki volt pontosan Dudás József, és azt sem, hogy a férje a munkástanács tagja volt.

Erről az ügyről a levéltári források között találtam egy érdekes, 1957. május 18-ai keltezésű levélváltást a Budapesti Harisnyagyár és a Klement Gottwald Gyár pártvezetősége között. Eszerint Mancsi ekkoriban is mesélte, hogy férjét letartóztatták, fegyelmivel elbocsátották a Klement Gottwald Gyárból. Ez utóbbi mozzanatot az interjúszituációban nem mesélte el, tabusította. Férje későbbi életútjára vonatkozóan kétféle tendenciát is megfigyelhetünk az elbeszélésben: egyrészt próbálta kicsinyíteni az eset következményeit (továbbra is tűzoltó maradt), másrészt az eljárás okozta megpróbáltatást okolta férj későbbi halálos betegségéért (májzsugor). Az interjúszituációban a visszaemlékező eleinte tabusította férje alkoholizmusát, ennek megfelelő ez az ábrázolásmód is. A harisnyagyári pártvezetők azért írtak levelet a Klement Gottwald Gyár pártembereinek, hogy írásos bizonyítékuk legyen arra vonatkozóan, hogy a hivatalos álláspontnak megfelelő, ellenforradalmi narratíva szerint T. János bűnös. Az 1957. június 20-ai keltezésű válasz szerint T. János tűzoltót fegyelmivel elbocsátották a gyárból, mert „Az ellenforradalom alatt aktívan részt vett a munkástanács munkájában, minden párt- és rendszerellenes hangoskodó ellenforradalmi elemet támogott. Az ellenforradalmárokat kiszolgáló, utána a Széna téren fegyverrel

³¹ LÁSZLÓ Ferenc: „Shakespeare is kevés lett volna”. Interjú Eörsi Lászlóval. *Magyar Narancs*, 2006/38.

elesett ellenforradalmárokat nemzeti hősöknek nevezte, és hazaszállítási sukról gondoskodott.” A levél végére egy értékelő megjegyzést is fűztek, miszerint: „Viselt dolgaiért az elbocsátást mi is helyesnek tartjuk.”³²

A rendszerváltás utáni rehabilitációból az erkölcsi elismerés mellett Mancsi sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított a pénznek. Nem csoda, mivel életút-elbeszéléseiben vissza-visszatérő elem, hogy mindig mennyire kevés pénzüik volt, és a férjével (akit költekezőként jelenített meg) mennyit viaskodott. T. Jánosné szoptatós dajka is volt, és a gyári munka mellett vállalt házfelügyelőseget: „A férjemnek, ha kellett pénz fröccsre, mindig úgy csináltam, hogy mutattam neki a pénztárcámat, hogy nézd, hát üres. De akkor már tudtam, hogy kérni fog, ezért direkt keveset tettem a pénztárcámba, a többit vittem a takarékbába... Nekem mindig a munka, a munka volt, hogy kereshessek. Sokszor olyan fáradt voltam, mikor kicsik voltak a fiaim, és még úgy toltam őket, hogy egyik a kocsiban volt, másik a kocsi tetején, a harmadik a hasamban, és a kezem majd lefagyott, mert kesztyűre nem tellett, semmire nem tellett.”³³

A fiatal lányként a második világháború után közvetlenül Budapestre bevándorolt Teréz öccse nem dolgozott a Budapesti Harisnyagyárban; otthon maradt szülővárosukban, Túrkevéen. Józseffel nővére migrációjáról készítettem interjút. Sokszíniűen ábrázolta gyerekkorukat, nővére bevándorlását Budapestre, későbbi kapcsolattartásukat, saját sorsának alakulását. 1956-ban katona volt. Visszaemlékezését a munkásnők elbeszéléseinek ellentétjeként idézem fel. Az ő szenvedéstörténete rokonítható olyan katonaviselt emberek elbeszéléseivel, akik megjárták az első és/vagy második világháborús frontokat.³⁴

„F. J.: Én Budaörsön vótam katona... És a laktanyánkat a szovjetek megtámadták. Először a Petőfi laktanyát... Ott kezdem, este, október 23-án, sosem felejttem el, délután kaptunk egy parancsot, hogy azonnal menjünk be a laktanyába. Na, akkor mi gondoltuk, hogy valami nem stimmol... Bementünk a laktanyába, este 8 óra vót, azonnal sorakozó. Megyünk az alakuló térre, parancsnok jön. Mondta, nincs semmi problé-

³² BFL BB 8. fond XXXV. c. Budapesti Harisnyagyár iratai 1957.

³³ Interjú T. Jánosnéval 1999. november 3. 14., 2002. május 1. 50.

³⁴ Ilyen jellegű visszaemlékezéseket elsősorban néprajzosok gyűjtöttek. Például HOPPÁL Mihály–KÜLLÖS Imola–MANGA János (szerk.): *„Emlékül hagyom az unokáknak, dédunokáknak, lássák, hogyan éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer...” Önéletírások*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1974. – A dokumentumfilmek közül lásd például GULYÁS Gyula–GULYÁS János: *Én is jártam Isonzónál*. Budapest, 1987; *Hol vannak a katonák? Szemelvények a Don-kanyart megjártak vallomásaiból és korabeli hadijelentésekből*. Sára Sándor dokumentumfilmjeinek szerk. anyaga. Szerk.: TÁL Gizella–RAFFAI István. Veszprém, Új Horizont, 2005.

ma, mindenki szakaszonként, századonként rendeződjön. Lőszert kaptunk. [Szünet.] El kellett mennünk, lőszert, kézigránátot. Úgy kellett aludni. És akkor mindenki. [Szünet.] Nem akarok erről beszélni. [Sír; szünet.]

Minket kivezényeltek egyszer, jöttek a harcokcsik végig. Szemünk előtt lőtték ki. Vót közülünk, aki meghalt. Vót, amelyik árokba ment. Teherkocsi, harcokcsi. Az vót a szerencsénk, hogy aki vót velünk parancsnok, azt mondta, hogy ő most nem vezényel rohamot, aki akar, kimegyen, ő nem megy... És akkor így telt el november 3-a éjszakáig. Jöttek a szovjetek. Beszaladtunk akkor az erdőbe. Ott éjszakáztunk. Tizenegy napig kóvályogtunk. Ott bujkáltunk az erdőben. Nem mertünk lemenni, mert féltünk, hogy a szovjetek katonaszökevénynek nyilvánítanak bennünket.

T. E. Zs: Mit ettek?

F. J.: Mit? Enni azt ettük, ami vót. Répa, gyümölcs nem nagyon vót, novemberre már leszedték, de sárgarépát találtunk. Vízet találtunk. Nappal nem mertünk lejönni sose. Minden település, minden házat kikerültünk nagy ívbe. Nehogy valami is történjen... Laktanyába visszajöttem, azt mondták, be ne menjek a laktanyába, mert a szovjetek elfoglalták és fogoly leszek, visznek ki. Akkor haza kellett vóna jönni. Indultam hazafele. Éjszaka mentem. Behúzódtam egy kis hogyhívjákba, kapu alá. Udvarba, ott vót egy ilyen dobogószerű, az alá, hogy ne lássanak meg. Ott is olyan keserves vót, minden település, minden tanya. Tizenöt napig jöttem haza. Ki kellett kerülni. Nem tudtuk, hogy mi van, mert mindenütt azt mondták, hogy összeszednek bennünket. És akkor jöttem, Pestrül csak ki kellett jönni valahogy... Egészen ki, Vecsés határát elhagyva, egész odáig, két ódalt az árokba dugig szovjet katonák. Mindnek a fegyvere így a köves útra. Mi meg útban. Bármelyik pillanatra. És akkor nem nézték azt, hogy, jaj, ez ilyen, ez meg olyan... Mikor Vecsést elhagytuk, ott megkönnyebbültünk, mert ott már a Kánaán vót. Káposzta vót, karaláb vót, répa vót, ettünk. Úgyhogy, és így jöttem haza 11 napon keresztül. Haza. És hazajöttem, utána vissza kellett mennem a laktanyába jelentkezni. Rendkívüli módon leszerelhettem. Mivel azt mondta az akkori polgári védelmi, hogy mondjam, mert mi megbízhatatlanok vótunk, ezért le kellett szerelni.”³⁵

F. József váratlanul csöppent a háborúba. Lőttek, bajtársai meghaltak, aztán menekülnie kellett a szovjet csapatok elől. Érdekes, hogy az ezzel az időszakkal kapcsolatos emlékeiben konkrét dátumra és időtartamokra is magától, kérdés nélkül visszaemlékezett. A katonaélményeken

³⁵ Interjú F. Józseffel, Túrkeve, 2002. október 10. 15–16.

kívül az ő elbeszéléseiben is megjelent – akárcsak a munkásnőknél – a kizökent mindennapok élménye: nem volt mit ennie, és mivel nem volt közlekedés, haza kellett gyalogolnia Túrkevére. 1956 után leszerelték. Ahogy ezt az interjúban elmesélte, úgy értelmezhető, hogy kudarcnak élte meg, mivel „megbízhatatlannak” tartották, pedig nem csinált semmit. Ráadásul az ő társadalmi környezetében a katonaság jelképezte a társadalmi felemelkedés lehetőségét.³⁶ (Később könyvelőként dolgozott a túrkevei térszében.)

Teréz az első interjúban „izének” nevezte '56-ot, később, és nem magóra mesélte el, hogy őt '56-ban meghurcolták a gyárban azért, mert kommunista volt. Ő volt az egyetlen olyan interjúalanyom, aki önmagát „igazi kommunistaként” jelenítette meg. Elmesélte, hogy már fiatal lányként szülővárosában belépett a kommunista pártba, mert apja és keresztapja már a második világháború előtt is kommunista volt. 1945-ben ők szervezték meg a városban az MKP alapszervezetét.³⁷ Ő, miután feljött Budapestre és a Budapesti Harisnyagyárban vállalt munkát, rögtön kereste a lehetőséget arra, hogy belépjen a gyári pártalapszervezetbe. Az interjúszituációban is büszke volt arra, hogy brigádjának tagjai közül ő volt az első párttag, és személyes érdemének tulajdonította azt, hogy brigádjából előbb-utóbb – egy nyugdíjba készülő munkatársa kivételével – mindenkit sikerült beszervezni a pártba. Az interjúszituációban Teréz önkéntelenül is felelevenítette a korszak hivatalos beszédmódját, amikor brigádját kommunista brigádnak nevezte. Ezt az elnevezést azzal indokolta, hogy mindannyian párttagok voltak.³⁸ Teréz gyakran felszólalt a pártalapszervezet ülésein, a párttaggyűléseken. Ő a pártot a mindennapi ügyek érdekérvényesítő fórumaként is felhasználta. '56-os emlékeiben, akárcsak Máriánál, a brigádvezetőnél, többféle elem keveredett.

„T. K.-né: '56-ban mentünk be a gyárba megforgatni az árut, mert vizes áru volt. Amikor mentünk át a hídon és igazoltattak, mindig mondtam, hogy megyek látogatni a nagynénémet Óbudára. Láttam, hogy egy embert, idős bácsit a suhancok megverték a villamoson, mert zsidó volt. Borzasztó volt. Előtte való nap kimostam a zsirosbödönt, hogy majd másnap veszek zsírt, de bezárt minden, napok múlva nyitottak csak ki. Addig egy alagsori boltból szereztem krumplit. A fiaim szereztek valahonnan tömött libát, azt húzták haza, kiabálták: anyuci, libát talál-

³⁶ Szintén Túrkevéen az egyik férfi interjúalanyom a fényképalbumába külön oldalra összegyűjtötte a rokonok katonaruhás fényképeit. Interjú S. Lajossal és S. Lajosnéval, 2002. október 11.

³⁷ Interjú T. Károlynéval, 2000. november 13. 14.

³⁸ Interjú T. Károlynéval, 1999. november 16. 16., 2000. április 13. 33.

tunk... '56-ban, amikor volt az ellenforradalom, vagy most forradalomnak mondják, akkor engem leköptek a gyárban, és mondták, hogy fogsz még gázpóznán lógni. Az, aki akkor leköpett, annak tűzoltó volt a férje, utána aztán ő volt az első, aki kért a svájci segélycsomagból... Én adtam át neki. És mondtam neki, hogy »Látod, én se fogok gázpóznán lógni, de te sem«... Akkor nagyon elszégyellte magát. Egyébként nagy Nyugat-imádó volt, voltak kint rokonai... Aztán, I.-nek hívták azt, aki rágyújtott a cigarettára, aztán azzal meggyújtotta a vörös zászlót. Az aztán utána, ott a pártbizottság előtt, előttünk térdre esett, sírt, könnyögött, én férfit még úgy nem láttam sírni, hogy őneki azt úgy mondták, hogy csinálja, azt ő nem magától találta ki, talán fizettek is neki ezért. Én férfit nem láttam még úgy sírni. Nagyon megsajnáltam. Először nem akarta megnevezni, de aztán végül megnevezte, hogy ki mondta neki, hogy csinálja. Az volt az egyedüli, akit aztán kirúgtak a gyárból.³⁹

T. E. Zs.: És I.-t?

T. K.-né: Ő magától ment el később...⁴⁰

Teréz többször is mesélt '56-ról. A hétköznapiokról szóló történetei hasonlóak a többiekéhez: nem volt élelmiszer, úgy jártak be a gyárba, hogy közben lóttek. Érdekes módon többször is hangsúlyozta, hogy az őket igazoltató katonáknak hazudtak, nem azt mondták, hogy a gyárba mennek, de nem magyarázta el, hogy miért. Ő volt az egyedüli interjúalanyom, aki emlegetett egy antiszemita atrocitást.⁴¹ Saját meghurcoltatásának történetében hangsúlyozta, hogy megbocsátott az őt megfenyegetőnek. Annak a történetnek levéltári nyomát nem találtam, ami a gyári igazolási eljárással kapcsolatos. Ahogy Teréz elmesélte I. sorsát, abban keverednek a büntudat („nagyon megsajnáltam”), a megbocsátás, a férfi férfiatlannak tartott viselkedése (sírt) miatt érzett szégyen, és a bűnösnek tartott férfi elleni jogosnak érzett bosszúállás elemei. I. sorsának későbbi alakulását tabusította, akárcsak a többi visszaemlékezés a munkástanács vezetőinek sorsát.

A hétköznapi történetek közül kettő többször is visszatért az elbeszélőknél: az egyik a lakásfoglalásé, a másik a disszidálás lehetősége, amit ők elvetettek, ezért ezt „kihagyott lehetőségként” ábrázolták. Ennek el-

³⁹ Utalás a munkástanács elnökére, D. Jánosra.

⁴⁰ Interjú T. Károlynéval. 13., 25.

⁴¹ Ez a forradalomra nem volt jellemző. Lásd *Antisemitizmus az 1956-os forradalomban*. In: RAINER M. János–STANDEISKY Éva (szerk.): *Évkönyv 2004*, XII. Magyarország a jelenkorban. Budapest, 1956-os Intézet, 2004. 147–185.; Völgyesi Zoltán: *Kisvárosi történet: az 1956-os forradalom és a zsidóellenes megmozdulások Hajdúnánáson*. Budapest, Osiris, 2001.

lenére szívesen beszéltek róla, talán azért is, hogy nemzeti identitásuk jelentőségét bizonyítsák. „A kolléganőmék nagyon ki akartak menni. A férjemet nagyon megagították. És akkor mondta, hogy menjünk. De akkor már ezeket vagy kétszer visszaterelték. Azt mondtam a férjemnek, hogy tudod mit, ha akarsz, menjél, én nem megyek. Mert ha elkap a honvágy, én visszajövök. Úgy össze... nem vesztünk össze, csak mondta, hogy te nem akarsz jönni. Mondtam, nem. Nekem ez megfelel. Mondtam, hogy nehogya azt hidd, hogy ott kolbászból van a kerítés. Nem tudok beszélni. Megtanulni nem olyan könnyű a nyelvet. Aztán végül is bele nyugodott. Maradtunk.”⁴²

Teréz öccse is felszállt egy nyugatra induló teherautóra, azonban az utolsó pillanatban meggondolta magát. „Mikor katona vótam '56-ban, találkoztam keviekkal, jöttek egy teherautón Pestre. Ott volt egy haver is. Azt mondja, jaj, szevasz, azt mondja. Mondom, hova mentek? Mondja, megyünk Amerikába. Én is felszálltam, de aztán megállt a kocsis, mondja, várjál, leszállok. Én is leszálltam gyorsan, huss, vissza se néztem.”⁴³

A visszaemlékezők az ötvenes évek lakáspiacán nem voltak erős érdekvérvényesítő pozícióban, ezért különféle praktikákhoz kellett folyamodniuk ahhoz, hogy lakáshoz jussanak. Azok, akik érintettek voltak, mind a hárman többször, részletesen elmesélték: '56-ban hogyan foglaltak lakást.

Malvin és családja ma a békásmegyeri lakótelepen él. Legidősebb testvérként szűkebb családjából ő volt az első Budapestre bevándorló. Először az Óbudai Hajógyárban vállalt segédmunkát, és munkatársai segítettek neki albérletet találni. Miután férjhez ment egyik munkatársához, eleinte annak szüleivel éltek együtt. Malvin munkahelyet változtatott, a Budapesti Harisnyagyár formázóműhelyében helyezkedett el. Bár férjével lakáskérelmüket 1955 augusztusában tartott esküvőjük után nyomban beadták a tanácshoz, önálló lakást a forradalom alatt foglaltak: „Akkor hallottuk, hogy lehet lakást foglalni, meg már mindenki foglalt lakást. Mentünk após, anyós, sógor, sógornő, vittük a lakatot. Lefoglaltunk egy földszinti lakást, akkor állt már benne a cserépkályha, de a WC még nem volt bent, meg nem volt beüvegezve. Az üveget megcsináltattuk a gyárban, az ajtókat meg már később. Nem volt szenünk, nem volt mivel fűteni. Akkor láttuk, hogy a többiek zsákokban hordanak be valamit. Kérdeztük, mi az, és kiderült, hogy a TŰZÉP-telepről, ami ott volt a benzinkútnál, hordták be a szenet. Mentünk mi is. Aztán a közös WC-ben tároltuk a szenet. Nekünk be volt adva a kérelmünk,

⁴² Interjú S. Józsefnével és F. Józsefnével. 1. 1999. november 23., 35.

⁴³ Interjú F. Józseffel. Túrkeve. 2002. október 10., 9.

mégis kellett fizetnünk 600 forint büntetést. Nagy pénz volt az akkoriban, egy havi fizetés. Át kellett költöznünk egy garzonba, ugyanabban a házban.”⁴⁴

Malvinék lakásfoglalása egyenesen következett a szocialista lakáselosztási rendszer logikájából.⁴⁵ Látták, hogy környezetükben vannak olyanok, akik már évek óta beadták a kérelmüket, mégsem jutottak önálló lakáshoz. Úgy érezhették, a rendkívüli állapot szülte felfordulás legitim helyzetet teremt arra, hogy ne várják meg a hivatalos kiutalást, hanem maguk gondoskodjanak lakásról. Elbeszélésében még ma is igazolni akarja, hogy helyesen cselekedtek, amikor elfoglalták a lakást (más is ugyanígy szerzett akkor lakást, a kérvényüket is beadták). Talán ma is él benne a forradalom utáni hivatalos eljárás okozta félelem, az, hogy erejüket majdnem meghaladó mértékű pénzbüntetést kellett fizetniük, és át kellett költözniük a házban belül egy másik, kisebb lakásba. Elbeszélései alapján úgy tűnik: a hivatali procedúra ellenére is megérte a lakásfoglalás, hiszen így tudták megalapozni önálló egzisztenciájukat.

A félkész lakások lakhatóvá tételét a beköltözők családi és gyári kapcsolataik felhasználásával oldották meg: közösen szerelték fel a lakás elfoglalását szimbolizáló lakatot, a férj vezette be a lakásba a villanyt, a gázt, de az ablakokat és ajtókat már a gyárban csináltatták meg. Úgy tűnik: számukra közös identitást nyújtott, hogy mindannyian ugyanúgy jutottak hozzá otthonukhoz.

*

Visszaemlékezőim, akik 1956-ban nem voltak sem fegyveres harcosok, sem munkástanács-tagok, életút-elbeszéléseiket elsősorban nem '56-os élményeik köré szervezik. Ötvenhatról azonban mindegyiküknek sajátos múltértelmezése van, amelyet erőteljesen befolyásolt a kádári ellenforradalom-propaganda. '56-képüket bár a rendszerváltás utáni múltértelmezések elbizonytalanították, megváltoztatni nem tudták. Lehetséges, hogy a köztörténet szempontjából fontosnak tartott eseményekről eleinte azért hallgattak, mert nem akartak arra emlékezni, '56 után hogyan rúgták ki a munkástanács-vezetőket a gyárból. Lehet, hogy azért nem beszéltek róla, mert az interjúszituációban úgy érezhették, hogy állást kell

⁴⁴ Interjú S. Józsefnével és F. Józsefnével. 2. 2001. március 1. 10.

⁴⁵ Ugyanazokban a házakban és a környéken összesen 400 lakást foglaltak az 1956-os forradalom alatt. *Népszabadság*, 1957. április 9. Az önkényes lakásfoglalások történetéről lásd GÁBOR László–GYÓRI Péter: Guberálás a lakáspiacon. In: GYÓRI Péter (szerk.): A város, a város társadalma, életformacsoportok. Szöveggyűjtemény. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, é. n. 113–136.

foglalniuk, és féltek attól, hogy bajuk származhat abból, ha megosztják velem '56-tal kapcsolatos múltértelmezéseiket. Ez a kezdeti bizalmatlanság egyeseknél feloldódott, de ekkor is inkább az '56-os mindennapokkal, rendkívüli szituációval, ellátási nehézségekkel kapcsolatos történeteket mesélték el részletesen. Egy kivétel volt ezek közül: a szintén '56-hoz, a szokatlan szituációhoz köthető lakásfoglalás, mivel ez alapvetően befolyásolta későbbi életútjukat. Hiszen ekkor szereztek életükben először önálló lakást.